

ЗАГАЛЬНА ІСТОРІЯ

УДК 943.03

Подальк Н. Г.

ВЛАДА І РЕМІСНИКИ В МІСТАХ ВЕНДСЬКОЇ ГАНЗИ В XIII-XIV ст.

У статті розглядаються особливості формування структури територіально-князівської влади і органів міського самоврядування у вендсько-ганзейському регіоні, зміст вимог ремісників стосовно введення нового порядку обрання ратів, роль у цьому процесі «цехових революцій», а також причини і наслідки неспроможності ремісників змінити ситуацію на свою користь.

Найважливіша особливість історичного розвитку середньовічної Німеччини полягала в тому, що в період, коли в ряді західноєвропейських країн створювались єдині національні держави, у ній зберігалась і поглиблювалась територіальна роздробленість. Консолідація господарських і політичних сил здійснювалась у межах окремих князівств. На чолі їх стояли династії, яким належали юридичні права територіального верховенства.

У 1231-1232 рр. в «Установленні на користь князям» імператор Генріх VII законодавчо закріпив за світськими та духовними князями права вищої юрисдикції, а також надав їм монетну, митну, конвойну, ринкову і замкову регалії [1]. Цим було закладено правове підґрунтя особливого типу держави - так званої «німецької територіальної держави», яка, швидше за все, складалась вже на середину XIII ст. [2] У наступні століття територіальна влада зміцнювалась насамперед за рахунок розростання доменіального землеволодіння князів - матеріальної основи їхньої влади. Території примножувались або шляхом прямих воєнних загарбань, або внаслідок приєднання виморочних ленів, купівлі нових земель і укладання династичних шлюбів.

У період становлення і зміцнення німецьких територіальних держав (приблизно з середини XII до середини XV ст.) управлінський апарат у них був досить простим, а центр, якому він підпорядковувався, знаходився в придворній князівській канцелярії. Її службовці набирались переважно з кліриків, покликаних письмово фіксу-

вати, а потім поширювати рішення князя. Виключну роль в управлінні відігравав сам князь, якого оточували спеціально залучені радники, що походили головним чином з великого дворянства і лише частково з міністеріалів. Як правило, вони підбиралися князем з числа придворних (гофмейстер, маршал, канцлер тощо) і становили центральний орган територіальної влади - князівську раду. Її члени брали участь у розробці і проведенні князем важливих політичних, фінансових, адміністративних, військових заходів тощо. Час від часу князь запрошував на наради найвпливовіших представників місцевого дворянства і кліру, а в деяких територіях, як, наприклад у Мекленбурзі, також і ратманів, що входили до органів міського управління. Склад цих нарад постійно змінювався, і кожного разу радниками могли стати інші особи, залучені князем до обговорення в межах земської політики господарських, дипломатичних, військових та інших питань. Встановленої спеціалізації радників з конкретних сфер діяльності не існувало.

Система місцевих органів територіальної влади складалась в Німеччині у XIII столітті у вигляді фогтств, або амтів - адміністративно-господарських одиниць князівського землеволодіння. Вони очолювались чиновниками з дворян і міністеріалів, які служили у князя за платню. Діяльність амтів зводилась до виконання двох основних функцій: по-перше, репрезентуючи інтереси князя як великого феодалного землевласника, вони займалися справлянням натуральних і грошових податків із залежного селянства і були

наділені щодо нього правом нижчої юрисдикції; по-друге, проводячи політику князя як територіального государя, амти здійснювали збір і облік податків з непривілейованого населення, контроль за виконанням ленниками князя військової повинності, мали поліцейську владу. В амтах зосереджувались усі грошові надходження до князівської скарбниці. Вони передавались князю на його запит у встановлених сумах для цілком конкретних цілей - на потреби княжого двору, для витрат на поїздки та на зведення нових будинків тощо [3].

За винятком вільного імперського міста Любека, який набув цього статусу в 1225 р., інші вендські міста розташовувались у межах територіальних володінь Мекленбурзької, Померанської і Рюгенської князівських династій. Перемога в комунальному русі забезпечила їм отримання в XIII ст. хартії вольності і міського самоврядування в рамках любецького права [4]. За його положеннями служба ратманів була довічною, заміни в їхньому складі здійснювалися шляхом кооптації. Не дозволялося входити в один рат двом братам або батьку й сину. Членом рату міг стати лише повноправний і законнароджений від вільної матері бюргер бездоганної репутації, який мав у місті нерухоме майно, нажите, до того ж, не в сфері ремесла. Отже, право бути обраним до рату від самого початку становило виключний привілей купецтва. Після двох років служби кожен ратман на третій рік відпочивав. Тимчасово звільнені ратмани утворювали «незасідаючий», або «відпочиваючий» рат. В окремих випадках його запрошували на засідання діючого рату для обговорення особливо важливих питань. Заступаючи на посаду, кожен з членів рату давав клятву всіляко дбати про користь міста, дотримуватись неупередженості при винесенні судових рішень, не утискувати городян ніякими домаганнями.

Рат був зобов'язаний спостерігати за веденням міського господарства, розвитком ремесла і торгівлі, визначати внутрішньо- і зовнішньополітичний курс, клопотатися про дотримання і розширення міських вольностей і привілеїв, здійснювати нижчу юрисдикцію і поліцейські функції в межах міста, збирати на користь князя поземельний податок. До компетенції міських фогтів, що уособлювали адміністративно-господарську владу територіальних князів, входила вища юрисдикція, турбота про безпеку міських територій, стягування податків, штрафів і мит на користь князя, дотримання регалій [5]. Отже, справжня міська влада зосереджувалася саме в руках рату, а не княжого фогту.

Спочатку помітну роль у громадському житті міст відігравала громада, але вже з кінця XIII ст. рати фактично повністю прибрали владу до своїх рук і одноосібно вирішували міські справи, лише формально узгоджуючи їх в окремих випадках з громадою [6]. Збори громади почали скликати не стільки для обговорення міських справ, скільки для простого ознайомлення населення з новими постановами рату [7]. В міру посилення позицій ратів до їх ведення одна за одною переходили регалії і саме фогтство [8]. Спочатку чисельність ратів була, мабуть, довільною: у 1218 р. до ростоцького рату входило 10, а в 1252 р. - вже 23 особи [9], тобто в XIII ст. кількість ратманів збільшувалась відповідно до розвитку міста та його самоврядування. До середини XIV ст. чисельність ратів хоча й залежала від масштабів міста, але в кожному конкретному випадку була вже точно визначена [10]. Нормою вважалася наявність 4 бургомістрів і 20 ратманів, третина з яких входила до «незасідаючого» рату [11].

Зосередження всієї повноти влади в руках ратів потягло за собою упорядкування їх структури і чітке розмежування функцій між окремими муніципіями. Діючий рат очолювали два бургомістри. Вони тримали в своїх руках адміністративну владу, розпоряджались міською печаткою, скріплювали своїм підписом найважливіші документи, представляли міські інтереси перед територіальними князями. Рат виконував у межах міста законодавчі, судові, адміністративні, господарські та інші функції. Між ратманами розподілялися посади камераріїв, виночерпіїв, суддів, хранителів міських документів і міських книг, збирачів штрафів, осіб, відповідальних за оборону міста, дотримання цехового законодавства, карбування монети, роботу млинів і т. п. в міру того, як до міста переходили регалії [12].

У XIV-XV ст. у вендських містах відбувався характерний для того часу процес концентрації влади в руках купецької патриціанської олігархії, представників якої об'єднували тісні ділові та родинні взаємозв'язки. Якщо в XIII ст. багаторазові обрання до рату одного й того ж претендента ще не стали нормою, то в XIV ст. картина помітно змінилася. За даними Х. У. Ремера, тих, хто обирався до ростоцького рату лише один раз, у 1250-1300 рр. налічувалось близько 50 чоловік, а в 1350-1400 рр. - лише 5 чоловік. Число ж тих, хто ставав ратманами десять і більше разів, зросло в означені роки з 10 до 30 чоловік відповідно [13]. Досить показовим є приклад найбагатших ростоцьких купецьких сімей Тельнерів та Коппманів. У другій половині XIV -

першій половині XV ст. вони не тільки перебували у взаємній спорідненості до третього покоління, а й були зв'язані родинними узами ще з тринадцятьма патриціанськими сім'ями, члени яких у різні часи засідали в раті. Водночас їх згуртовували загальні ділові інтереси. У 1345—1350 рр. під началом бургомістра Йохана Тельнера виникло пайове торгове об'єднання, куди увійшли його син Йохан зі своїм зятем Арнольдом Коппманом, а також зять останнього - Еделер Вітте [14]. Така практика вела до зосередження всієї повноти економічної і політичної влади в руках обмеженого кола осіб і забезпечувала безконтрольність та безкарність їхніх дій.

Подібна ситуація, хоча й виглядала типовою для міст вендського відділення Ганзи, не становила разом з тим якогось виключно північнонімецького або ганзейського феномену. Аналогічним чином формувались органи самоврядування і в інших німецьких містах [15].

Не можна ставити знак рівності між ратом і патриціатом, бо далеко не всі патриції були наділені владою. Вже на початку XIV ст. у ганзейських містах існувала певна група людей, належність яких до патриціату визначалась лише походженням, а зовсім не їх політичною роллю [16]. З іншого боку, не можна ототожнювати патриціат з купецтвом, тому що лише деяка, порівняно невелика частина останнього потрапляла на вершину міської соціальної ієрархії. Непатриціанське купецтво второвувало собі шляхи до важелів управління через укладання шлюбів з членами патриціанських родів. Вирішальним чинником при цьому слугував розмір капіталу претендента на участь у міському самоврядуванні. Типовим є приклад ростоцького купця Петера Кемпе. Свою першу угоду він уклав у 1321 р., але тільки у 1350 р., коли його торговий оборот становив досить значну суму в 1625 марок, а сам він другим шлюбом побрався з жінкою з патриціанської родини, Кемпе вперше був обраний ратманом. Членам його сім'ї вдалося за допомогою шлюбів породичатися з патриціанськими родами Вітте, Коппманів, Готланді та іншими і завдяки цьому пустити міцне коріння як у патриціанському середовищі, так і в раті [17].

Не виключено, що випадки входження до рату ремісників, хоча це й суперечило нормам любецького права, відбувалися внаслідок укладання шлюбних союзів. Збереглося повідомлення про те, що у 1291 р. ростоцький ратман Герман Лісе одружився з дочкою ювеліра [18], тобто шлюби між вихідцями з цих двох станів траплялись. Можливо, саме так до ростоцького рату у

1286-1287 роках потрапив ремісник Йохан Кемпе, а до вісмарського - дубильник Хінрік Мурен, про якого відомо, що у 1323 р. він помер, обіймаючи посаду бургомістра [19]. Повідомлення такого роду відносяться до періоду не пізніше першої половини XIV ст., хоча й тоді подібна практика, безумовно, могла бути лише винятком, але аж ніяк не правилом. Інша річ, що вселилися і незмінне правління обмеженого кола осіб викликали незадоволення політикою патриціанських ратів і створювали сприятливий ґрунт для цехових повстань [20].

У перебігу цих виступів, що неодноразово стрясали міста вендської Ганзи, ратам доводилося часом допускати ремісників до важелів міського самоврядування. У 1428 р. у Вісмарі поряд з купцями непатриціанського походження до складу рату довелося ввести 8 представників цехів, причому ватажок бунту ткач Клаус Єзуп обійняв посаду бургомістра. Брак впливу в раті, де вони отримали лише третину міст, ремісники компенсували за рахунок посилення своїх позицій у бюргерському «Комітеті 60-ти», якому відводилась при раті роль дорадчого і контролюючого органу [21]. Хоча до нього входило 40 купців і 20 ремісників, цехи явочним порядком порушували це співвідношення, відправляючи на збори в комітет не тільки своїх старшин, а й майстрів. Лише у 1430 р., після придушення повстання, ремісників виключили з рату, а «Комітет 60-ти» ліквідували. На майбутнє створення подібного органу, спрямованого на обмеження влади рату, категорично заборонялося, а за будь-які дії, скеровані проти офіційної влади, передбачалося суворе покарання. Під загрозою виключення з Ганзи жодне ганзейське місто не сміло приховувати призвідників бунтів. Гонінь зазнавали й цехи: питання про присвоєння звання майстра і призначення на посаду цехового старшини переходили тепер до компетенції рату [22].

Інакше розвивалися події в Ро стоку. Тут також виник «Комітет 60-ти», але до нього обрали 30 купців і 30 ремісників. На початку жовтня 1427 р. комітет підготував спеціальний лист із 44-х статей, яким вимагав від рату суворого дотримання всіх прав купецтва і цехів, а також просив магістрат, «щоб задля загального добра і згоди бюргерів він скріпив його великою міською печаткою» [23]. Хоча «отці міста» й запевнили відряджену до них депутацію, що негайно задовольнять висунуті вимоги, виконати їх вони зовсім не поспішали, сподіваючись зволіканням повернути справу на свою користь.

Тим часом події стрімко розвивалися, і 12-

13 жовтня, після того як у Ростокі стало відомо про арешт вісмарських ратманів, з міста таємно втекли всі чотири бургомістри. Рішенням громади 16 жовтня рат був скасований, а втікачів за вироком суду позбавили права власності у Мекленбурзі. Втім, майно інших ратманів оголошувалось недоторканим, а самі вони навіть могли висувати свої кандидатури для обрання до рату. Така непослідовність і половинчастість рішень мали наслідком те, що 28 лютого 1428 р. при формуванні нового рату до нього увійшли по 9 представників від непатриціанського купецтва і цехів, а також 6 членів «старого» патриціанського магістрату. Посаду першого бургомистра обійняв Йохан фон дер Аа - патріарх одного з десяти найбагатших сімейств Ростокі [24]. Таким чином, всередині рату склалося угруповання, зацікавлене у реставрації колишніх порядків.

У день виборів увійшов у дію бюргерський лист. Головний зміст його 44 статей зводився до наступних вимог: гарантувати цехам збереження всіх наданих їм раніше привілеїв, не проводити жодного фінансового рішення без згоди «Комітету 60-ти», вивести зі складу рату споріднених осіб, власників земельних ділянок, вихідців з патриціату [25]. На практиці, як свідчить насамперед факт обрання першого бургомистра, цих вимог дотримувались не дуже суворо. Коли в Росток прийшла звістка, що у Вісмарі важелі управління знову опинилися в руках патриціанської олігархії, усунені ратмани доклали максимум зусиль, щоб схилити на свій бік герцогиню Катерину Мекленбурзьку. Вони змогли переконати її в необхідності почати в серпні 1430 р. облогу міста. Однак блокувати Росток княже військо не спромоглося. Невдача змусила герцогиню 15 жовтня 1430 р. визнати правомочність нового рату і представлених у ньому ремісників. Цей рат діяв до 29 вересня 1439 р. Лише після активного втручання в події патриціанських властей сусідніх міст і погроз на адресу Ростокі з боку Ганзи про виключення з її рядів місто капітулювало. В його стіни повернулися «старі» ратмани, які нарівні з «новими» правили до тих пір, поки загальне число членів рату внаслідок смерті декого з них не досягло 24 осіб. Лише тоді «Комітет 60-ти» був розпущений, а бюргерський лист 1428 р. втратив чинність. З 22 лютого 1440 р. в дію увійшла постанова про заборону обирати до рату представників цехів [26].

У 1489 р., у перебігу так званої «сборної чвари», в Ростокі також виник «Комітет 60-ти», куди увійшли по 30 представників від купецтва і цехів. Він зумів добитися не тільки включення до складу нового рату представників цехів і непатриціанського купецтва, а й усунення з нього всіх «старих» ратманів. Такий стан речей зберігався з 3 березня до 17 жовтня 1490 р. Після остаточного придушення повстання в квітні 1491 р. «Комітет 60-ти» був розпущений, а старі порядки відновлені [27].

Бюргерські комітети, що існували водночас із ратами, мали реальну владу, висували і заперечували відстоювали радикальні програми перетворення всієї системи міського самоврядування, вимагали допуску непатриціанського купецтва і ремісників до участі в офіційних органах влади. Без погодження з ними законні власті не могли проводити свої рішення в життя. Однак успіхи бюргерства носили тимчасовий характер, і патриціату при могутній підтримці територіальних князів і Ганзи вдавалося досить швидко реставрувати старі порядки. Перемога дісталася патриціату ще й тому, що в ході рухів за демократичну перебудову міського самоврядування цілі непатриціанського купецтва і ремісників виявилися різними: для перших ішлося лише про особисте допущення до участі в магістраті, а для других - про радикальну зміну міської конституції і всієї виборчої системи. Тож не дивно, що таку опозицію вдавалося досить легко розколоти, а потім і придушити.

Отже, хоча нормами любецького права ремісникам міст вендської Ганзи було заборонено брати участь в органах міського самоврядування, вони не бажали миритися з таким становищем і шукали шляхів до його зміни. В рідкісних випадках, на ранніх стадіях становлення ратів, окремим особам з ремісників вдавалося увійти до їхнього складу, зазвичай внаслідок одруження з жінками з патриціанського середовища. Частіше, але на короткотерміновий період, вони домогалися допущення до важелів влади в ході бюргерських соціально-політичних виступів. Проте в містах вендської Ганзи, де в економіці переважала посередницька торгівля і не існувало великого експортного виробництва, перемоги ремісників були короткочасними. В ході виступів XIV - XV ст. вони не змогли досягти визнання своїх прав на участь у виборчих органах міського самоврядування.

1. Monumenta Germaniae Historica // Die deutsche Geschichtsquellen des Mittelalters. 500-1500. Const II / Hg. L. Weiland.- Hannover, 1896.- № 304.- S. 418.
2. Czok K. Charakter und Entwicklung des feudalen deutschen

- Territorialstaates // Zeitschrift für Geschichtswissenschaft.- 1973.- № 8.- S. 929-949; *Mitteis H.* Der Stadt des hohen Mittelalters.- Weimar, 1962.- S. 358.
3. Belov G. Territorium und Stadt.- Leipzig, 1900.- S. 286.

4. Urkundenbuch der Stadt Lübeck. I. № 35 (далі - LUB). Mecklenburgisches Urkundenbuch. I. № 244, 686, 716, 825, 872 (далі - MUB).
5. MUB. II. № 1051, 1423; III. № 1774, 1977.
6. LUB. I. № 3, 31, 32; II, № 711; MUB. II. № 1447; III. № 1682, 1296.
7. MUB. IX. № 6474. Burmeister. Bbrgersprachen der Stadt Wismar,- Wismar, 1840.
8. MUB. II. № 959, 1021; III. № 1836, 2622; IV. № 3228; VII. № 4449, 4675.
9. MUB. I. № 244, 686.
10. Hamann M. Das staatliche Werden Mecklenburgs.- Köln-Graz, 1962.- S. 25.
11. MUB. VI. № 4303; VII. № 4922; VIII. № 5861.
12. LUB. I. № 226, 493, 355, 757, 758; II. № 1000, 1079, 1056, 1084; MUB. II. № 1712, 2488; III. № 2074; IV. № 2645; VI. № 3672; VII. № 4488, VIII. № 5775, 5863; IX. № 6304, 6474, 6529.
13. Römer H. U. Das Rostocker Patriziat bis 1400 // Mecklenburgische Jahrbücher.- Schwerin, 1935.- № 96.- S. 16-17.
14. Johann Tölners Handlungsbuch.-Rostock, 1885.-Bd. 1.- S. III-IV.
15. Schildhauer J., Fritze K., Stark W. Die Hanse.- Berlin, 1985.- S. 77-78; Стоклицкая-Терешкович В. В. Очерки по социальной истории немецкого города в XIV-XV в.- М.-Л., 1936.- С. 283-284.
16. Römer H. U. Das Rostocker Patriziat ...- S. 27-29.
17. MUB. X. № 7112.
18. MUB. XI. № 1560.
19. MUB. XIX. № 11162.
20. Подальк Н. Г. Ростокская «соборная распря» 1487-1402 гг. II Средние века.- М., 1989.- Вып. 52.- С. 64-78.
21. Die Ratslinie der Stadt Wismar.- Halle, 1875.- S. 60.
22. Dokumenten-Anhang // Mecklenburgische Jahrbücher,- Wismar, 1890.-№ 55.- S. 65, §1; S. 77-86, §11, 14-18.
23. Rostocker Bürgerbrief von 1428 // Rostocker Verfassungskämpfe bis zur Mitte des 15 Jht // Rostocker Gymnasialprogramm.- Rostock, 1888.- S. 27.
24. Detmar-Chronik // Die Chroniken der deutschen Städte,- Leipzig, 1907.- Bd. 3.- z. J. 1427, 1428.
25. Rostocker Bürgerbrief.- S. 27-31.
26. Detmar-Chronik.- z. J. 1430.
27. Van der Rostocker Veide // Programm der grossen Stadtschule zu Rostock.- Rostock, 1880.- S. 14-15, 21-22.

N. Podalyak

POWER AND CRAFTSMEN IN THE CITIES OF THE VENDISH HANSA IN 13TH—14TH centuries

The peculiarities of the formation of the territorial and princely power, and of the municipal bodies in Vendish Hanseatic region, the content of craftsmen's demands for new regulamins of city councillors, the role of 'guild revolutions' in this process, and also reasons and results of craftsmen's impotence to change situation for their benefits are discussed in this article.